

УДК 811.161.2+811.111]’1’367.25’373.232.4
DOI <https://doi.org/10.32782/2409-1154.2025.76.15>

Космеда Т. А.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури
Донецького національного університету імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Ковтун О. В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії і практики перекладу
Донецького національного університету імені Василя Стуса
<https://orcid.org/0000-0002-9139-8987>

МОРФОЛОГІЙНІ КАТЕГОРІЇ ДІЄСЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ І АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ: СПІЛЬНЕ Й ВІДМІННЕ (ФРАГМЕНТАРНО-АСПЕКТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД)

Анотація. У статті здійснено фрагментально-аспектуальний порівняльно-зіставний аналіз морфологічних категорій дієслова української та англійської мов. Інтерпретовано спільні для обох мов категорії часу, способу, стану, особи й числа та вказано на ключові відмінності, пов’язані з категоріями виду й роду української мови, що не мають прямих відповідників в англійській мові, де провідну роль відіграє система аналітичних аспектуально-часових форм. Простежено тенденцію до морфологічної редукції особових форм в англійській мові на тлі синтетичної флексійності українського дієслова; схарактеризовано специфіку категорії стану та функціонування активних, пасивних і зворотно-середніх конструкцій. Розглянуто й нефінитні форми, серед яких – унікальний для української системи клас демінутивних інфінітивів із яскравим оцінно-експресивним потенціалом, співвіднесений із англійським інфінітивом, дієприкметниками та герундієм, що увиразнює типологічну неповторність української дієслівної системи. Актуальність дослідження визначається потребою опису морфологічних механізмів формування оцінності на матеріалі типологічно різних мов. Дієслово традиційно розглядається як ядро предикативної структури: його вважають одним із найдинамічніших засобів вербалізації аксіологічних значень і смислів. Порівняльно-зіставний підхід дає змогу окреслити спільні та відмінні морфологічні засоби моделювання дієслівних оцінних значень і смислів, а також сприяє виявленню потенціалу дієслівних категорій у вираженні суб’єктивно-модальних і прагматично забарвлених морфологічних конструкцій у сучасному мовленні. Перспективу дослідження вбачаємо в розширенні можливостей аксіологічного аналізу дієслів у параметрах дискурсивної варіантності, зокрема в художньому, медійному, науковому та розмовному мовленні, а також із залученням корпусних методів для уточнення частотних, контекстуальних та функційних характеристик оцінних структур. Отримані результати створюють підґрунтя для контрастивних, когнітивно-граматичних і перекладознавчих студій та сприяють формуванню комплексної моделі функціонування дієслівних категорій у межах сучасної лінгвоаксіологічної парадигми.

Ключові слова: дієслово, морфологічна категорія, українська мова, англійська мова, оцінний потенціал, порівняльно-зіставний аналіз.

Постановка проблеми. Наукова студія виконана у функційно-прагматичній парадигмі наукових знань, зокрема у фокусі морфології оцінки. Увагу сконцентровано на рецепції дієслова, що є одним із найважливіших носіїв аксіологічних значень і смислів, адже воно безпосередньо пов’язане з предикацією, визначає динаміку висловлення та формує його прагматичний ефект. На відміну від іменних частин мови, що здебільшого презентують статичні ознаки предмета чи явища, дієслово експлікує дію, стан чи процес, у яких оцінність нерідко поєднується з емотивністю та модальністю [1, с. 74–76]. Водночас оцінний ефект формується не лише за допомогою актуалізації семантики дії, але й через взаємодію граматичних категорій із відповідними прагматичними параметрами мовлення. У межах предикативної структури дієслово поєднує опис дії з її оцінкою: від схвалення, ствердження чогось – до осуду чи заперечення. Такі форми не лише позначають процес, але й виражають ставлення мовця до нього, що дає змогу моделювати емоційно-модальні смисли, які пов’язані з аксіологічним сприйняттям події. Саме тому дієслово належить до динамічних елементів аксіологічної системи мови, через який актуалізується потенціал емоційно-оцінного ставлення до довкілля. **Актуальність** вивчення дієслова з огляду на постулати лінгвоаксіології мотивована тим, що дієслово найпотужніше інтегрує когнітивно-прагматичний та комунікативний аспекти мовлення. Глобалізаційні процеси, що пов’язані з посиленням ролі англійської мови у світі, виокремлюють потребу системного зіставлення морфологічних категорій, зокрема й дієслівних, української і англійської мов.

Мета дослідження – презентувати фрагментарно-аспектуальний огляд морфологічних категорій дієслова української та англійської мов з урахуванням їх типологічної специфіки та потенціалу щодо формування оцінних значень у порівняльно-зіставному ракурсі. **Об’єкт** наукової студії – порівняльно-зіставний підхід до аналізу морфологічних категорій української і англійської мов у фокусі граматичної оцінки. **Предмет** дослідження – морфологічні категорії дієслова української і англійської мов у їх структурно-семантичному та аксіологічному вимірах.

У дослідженні застосовано систему **загальнонаукових і спеціальних лінгвістичних методів**, зокрема *описовий*, що доповнений методами *аналізу й синтезу, індукції та дедукції*, дає змогу системно презентувати матеріал й узагальнити підходи до трактування дієслівних категорій у вітчизняній та західній граматики традиціях; *класифікаційний* – сприяє впорядкування морфологічних параметрів дієслова та їх структурно-семантичних характеристик; *порівняльно-зіставний* метод спроектовано на аналіз міжмовних паралелей, що актуалізовані в статті; *інтерпретативний* аналіз уможливує з'ясування особливостей розвитку наукових поглядів і концепцій, пов'язаних зі статусом дієслова та його категорій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняному мовознавстві з початку XXI ст. чимало публікацій присвячено розгляду проблем, пов'язаних із трактуванням категорій українського дієслова. Однак найбільш фундаментальні праці щодо його дескрипції підготовані наприкінці XX ст. і належать В. Русанівському [2; 3], оскільки в них окреслено важливі методологічні постулати щодо дослідження дієслівних категорій. Констатуємо належну увагу сучасних українських науковців до вітчизняної спадщини, зокрема й до публікацій В. Русанівського, зокрема йдеться про наукові розвідки К. Городенської [4] і І. Ярошевич [5].

Наголосимо й на методологічно важливій тезі сучасної української граматики, сформульованій І. Вихованцем про те, що граматичний тип української мови тяжіє до дієслівно-іменникового [6]. Порівняймо: «Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови відбиває визначальні особливості морфологічної, синтаксичної і словотвірної структури сучасної української мови. Тому основним завданням авторів нової академічної граматики сучасної української літературної мови є передовсім усебічне дослідження функціонування дієслів та іменників, динамічних процесів у морфологічній, синтаксичній і словотвірній сферах цих частин мови, вичерпної сукупності граматичних (морфологічних, синтаксичних, словотвірних) категорій у їхніх системних взаємозв'язках та ієрархічних співвідношеннях. Специфіку української мови становить морфологічне вираження і закріплення синтаксичного функціонування іменників і дієслів» [6]. Хоча в цій праці увагу фокусуємо переважно на семантико-морфологічних і словотвірних особливостях дієслова, дієслівних категоріях, що містять потенціал для моделювання значення оцінки, однак зазначене вимагає актуалізації діагностичних контекстів.

Зауважмо, що 2015 року в українському мовознавстві опубліковано новаторську монографію І. Мельник «Транспозиційна граматики української мови» [7]. Названа мовознавиця слушно наголошує, що в структурі проблеми міжчастини мовної перехідності чи не найвагоміше місце відведено саме дієслівній транспозиції, «класифікаційна модель якої охоплює чотири ієрархічно організовані її різновиди: відприкметниковий, відіменниковий, відчислівниковий та відприслівниковий, що мають двоступеневий – синтаксичний і морфологічний – вияв» [7, с. 385].

Концептуально важливою для дескрипції дієслова вважаємо і статтю К. Городенської, у якій обґрунтовано методологічні засади актуалізації семантико-граматичного підходу до проблеми кваліфікації морфологічних категорій дієслова. Учена враховує традицію (залучає положення, презентовані й у працях В. Русанівського) та інновацію (базується на

ключових положеннях сучасних мовознавців – І. Вихованця, А. Загнітка та ін.) [8].

К. Симонова запропонувала докладний аналіз основних підходів до вивчення дієслівних категорій, наголошуючи на важливості (1) традиційного (нормативно-описового) і (2) новітнього (функційно-категорійного) принципів аналізу [9]. Семантико-синтаксичні дієслівні параметри характеризує і О. Леута [10].

Важливими для розуміння статусу українського дієслова в сучасному мовознавстві мають напрацювання А. Загнітка, зокрема йдеться про фундаментальні монографії, що побачили світ наприкінці XX ст., зокрема це такі фундаментальні праці: «Дієслівні категорії в синтагматичі і парадигматичі» [11], «Система і структура категорій дієслова» [12], «Структура та ієрархія валентних значень дієслова» [13], а також наукові розвідки про статус категорії стану [14], аналіз у системі дієслівних категорій [15] та внутрішньореченнєвий статус дієслівності [16].

І. Ярошевич узагальнила сучасні напрацювання у сфері морфології української мови та презентувала огляд актуальних термінів, що позначають дієслово, його форми й категорії, наголошуючи, що «традиційно вживані й новостворені терміни конкурують на шляху закріплення в термінологічній системі мови та окремих її галузях» [17]. Названа мовознавиця звернула на увагу й на переосмислення дієслівних категорій і терміноодиниць, що їх позначають, указавши на багатоаспектний статус українського дієслова: (1) у частиномовній ієрархії дієслово традиційно посідає одну із центральних позицій, як й іменник. Це «центральної клас ознакових слів, що виражають дії, процеси та стани, виступають організаційним ядром елементарного простого речення, мають активну й широкую валентність, найбільший набір морфологічних категорій і виконують у реченні основні формально-синтаксичні функції присудка та головного члена односкладного речення» [18]; (2) українське дієслово презентує розгалужену систему дієслівних форм, які окреслено відповідними термінами. Традиційно, що загальновідомо, виокремлюють дві групи дієслівних форм: (а) особові й (б) неособові. До невідмінюваних предикативних форм відносять унікальні українські національні форми на *но-*, *-то*. «З-поміж значної кількості термінів на їх позначення (безособові дієслівні форми на *-но*, *-то*; дієприкметникові форми на *-но*, *-то*; предикативні прикметники на *-но*, *-то*; присудкова форма на *-но*, *-то* та ін.)» [18, с. 75]; (3) дієслово презентує, як доводять учені, найбільшу кількість граматики категорій, що номіновані відповідними термінами. «Частина з них є власне морфологічними, інші мають міжрівневий характер. Традиційно до них зараховують категорії виду, часу, способу, стану, особи, числа і роду. До них долучають також категорію перехідності / неперехідності, яку разом із категорією виду і стану кваліфікують як загальнодієслівну, решту – як «граматичні категорії особових утворень». До загальнодієслівних категорій відносять також категорію аспектуальності, яка ґрунтується на семантико-словотвірній ознаці і якій підпорядковується власне-дієслівна категорія виду та міжрівнева морфолого-словотвірна категорія родів, або способів дієслівної дії. Власне дієслівну природу відбиває і міжрівнева категорія валентності – термін, уведений до наукового обігу для позначення семантично передбачуваної сполучуваності дієслова із залежними від нього словами» [18, с. 75];

(4) однак функційний підхід до тлумачення граматичних явищ сприяє оновленню поглядів на морфологічні категорії дієслова, а також терміни для їхнього позначення [18, с. 75]. І. Вихованець і К. Городенська до власне дієслівних категорій уналежують семантично мотивовані й безпосередньо «орієнтовані на відображення позамовної дійсності» (категорії часу, способу і виду); інші кваліфікують як невластиві-дієслівні (категорії особи, числа, роду), що не мають такої мотивації, оскільки вони зумовлені іменними категоріями [18, с. 223]. Наголосимо, що категорії стану та перехідності / неперехідності кваліфікують як міжривневі, оскільки вони поєднують властивості морфологічного й синтаксичного та словотвірного рівнів (див. там само). Погоджуючись із цим твердженням, А. Загнітко, крім того, уважає за доцільне віднести до міжривневих дієслівних категорій і валентність, що пов'язана з категоріями перехідності / неперехідності, стану та аспектуальності [19, с. 193; с. 268]. У сучасному українському мовознавстві до власне-дієслівних категорій відносять категорії виду, часу й способу. Отже, дієслівні категорії української мови диференціюються за такими параметрами: (1) власне-дієслівні (категорії виду, часу, способу), (2) міжривневі або ті, що є визначальними для інших частин мови (категорії стану, перехідності / неперехідності, аспектуальності, валентності, особи, числа, роду) [18, с. 218].

Категорія виду як одна з основних дієслівних категорій сьогодні в центрі уваги вітчизняних мовознавців. Важливою в зазначеному ракурсі є думка Ю. Шевельова про те, що наявність і розвиток цієї тенденції є незаперечним доказом того, що «незважаючи на складність системи творення видів, у сучасній мові види дієслова – жива і продуктивна категорія» [20, с. 322].

Зважаючи, що це досліджене виконується в порівняльній парадигмі, укажімо на спроби дослідження українського дієслова в зіставному ракурсі. Таких досліджень небагато. Серед піонерів цього напрямку Т. Возний, щоправда, його фундаментальне монографічне дослідження проєктується на словотвірний потенціал українського дієслова в порівнянні зі слов'янськими мовами [21]. Водночас першим порівняльним дослідженням дієслівних систем у фокусі парадигматики й синтагматики, що виконане в 2012 році, належить Н. Іваницькій [22]. К. Городенська високо оцінила цю працю [23], наголосивши, що «узагальнивши теоретичні напрацювання своїх попередників та використавши зіставний підхід до порівняння мовних одиниць, Н. Б. Іваницька створила свою лінгвістичну методику, придатну для комплексного контрастивного дослідження дієслівних підсистем української та англійської мов, передусім для встановлення парадигматичних і синтагматичних міжмовних співвідношень дієслівних лексем. Вона переконливо визначила переваги двобічного, чи білатерального, зіставного аналізу» [23, с. 156].

Щодо опису дієслівних категорій, за допомогою яких моделюється значення оцінки в українській мові, то в цьому разі спираємося на методологічні засади, окреслені в працях Т. Космеди та О. Халіман [24].

Схарактеризуємо інтерпретацію англійського дієслова щодо актуалізації його основних категорій та своєрідності їх вияву за академічними граматиками англійської мови: (1) у фундаментальній праці Б. Беррі англійське дієслово інтерпретується як центральний предикативний елемент, що визначає базову структуру висловлення та забезпечує його пропозиційний зміст [25]. Мовознавець підкреслює, що дієслово

функціонує як основний носій граматичних категорій, через які виражаються часові, аспектуальні та модальні характеристики ситуації; (2) Р. Хаддлстон і К. Г. Пуллум визначають дієслово як центральний предикативний компонент, що формує граматичну структуру речення та забезпечує основний формально-семантичний каркас висловлення [26, с. 71–72]. Дієслово постає як частина мови, що поєднує структурні та семантичні властивості, оскільки саме воно формує часові, аспектуальні, модальні та фінитні параметри висловлення. Особливу увагу мовознавці приділяють категорії фінитності, яку Р. Хаддлстон і К. Г. Пуллум розглядають як базову граматичну опозицію, що визначає синтаксичний статус дієслівної форми: фінитні форми здатні формувати предикат самостійно, а нефінитні (інфінітив, герундій, дієприкметники теперішнього й минулого часу) не є носіями категорій часу чи особи й утворюють предикат лише в поєднанні із допоміжними дієсловами [26, с. 71–75] (3) Г. Боой акцентує, що дієслово є одним із центральних лексико-граматичних класів слів англійської мови, оскільки воно, як, до речі, і в українській мові, бере участь у широкому спектрі словотвірних процесів [27, с. 1–6]. На думку Г. Бооя, інфлексивний інвентар англійських дієслів є мінімальним: форми із закінченнями *-s*, *-ed* та *-ing* охоплюють більшість продуктивних моделей зміни слова [27, 54–60]; (4) Р. Картер і М. Маккарті пропонують свою інтерпретацію дієслова, зосереджуючись на взаємодії граматичних форм, що виявляється в контексті, у процесі функціонування. Вони розглядають прагматичну варіативність, що простежується в усному мовленні [28, с. 1–7]. Р. Картер і М. Маккарті наголошують, що дієслово англійської мови є формально обмеженою, але високофункційною одиницею, що демонструє значну варіативність у поєднанні з іншими елементами предикативної структури. Особливе значення у формуванні дієслівних конструкцій вони відводять допоміжним дієсловам, які забезпечують широкий діапазон дискурсивних і граматичних можливостей [28, с. 387–392]; (5) Р. М. В. Діксон розглядає дієслово як елемент, що організує семантичну структуру висловлення, визначаючи тип події та ролі її учасників [29, с. 1–5]. У межах семантичного підходу дієслово постає не лише як граматична форма, а і як центр визначення події, оскільки саме воно задає спосіб концептуалізації дії з огляду на процес чи стан, що виявляється в мовленні [29, с. 39–42].

Якщо фрагментарно окреслити дослідницькі ракурси, що властиві для сучасної наукової літератури, яка спроектована на дослідження дієслова, що презентовано в західній науковій традиції, то можна виокремити публікації, які присвячені особливостям вербалізації власне-дієслівної категорії стану: зазначене схарактеризовано в роботі Г. Катц. Ця мовознавиця акцентує, що (1) пасивна конструкція «перематює підієву структуру» та функціонує як «інструмент інформаційного структурування тексту» [30]; (2) міжривневій категорії дієслівної валентності, що характеризує нові сполучувальні можливості англійського дієслова [31]; (3) описано статус категорії модальності англійської мови [32] та (4) своєрідність вияву типів модальності, омовленої дієслівними формами, в сучасному англійському дискурсі [33]; (5) актуалізовано й проблему словотворення дієслів англійської мови [34].

Дослідження англійського дієслова частково здійснювали й у фокусі аксіологічної парадигми [35; 36]. У роботі Ф. Фелісеса-Лаго увагу зосереджено на особливостях моделю-

вання оцінного значення в дискурсивно-текстовому просторі, зокрема через здатність дієслова «профілювати подію як позитивну або негативну залежно від напрямку дії, її результативності чи соціальної значущості» [35, с. 37]. У дослідженнях С. Ханстон увагу акцентовано на ролі дієслів у формуванні оцінних значень у межах корпусної граматики та системи оцінювання, де дієслово розглядається як ключовий ресурс позначення авторської позиції [36].

У дослідженні Л. Хідалго-Даунінг дієслово інтерпретовано як один із головних граматичних ресурсів, що забезпечує вираження оцінності в англійському висловлюванні. Центральним у її моделі є твердження, що саме дієслово, створює основу для «переплетення граматики та оцінки» [37] у мовленні. Л. Хідалго-Даунінг виокремлює кілька морфологічних категорій дієслова, що відіграють провідну роль у формуванні оцінного значення. Особливої уваги Л. Хідалго-Даунінг приділяє тому, що оцінні значення виникають не з ізольованих дієслівних форм, а з узгодженої взаємодії граматичних категорій. У цьому контексті англійське дієслово потрактовано як «місцем інтеграції граматичного й інтерперсонального змісту» [38, с. 493]. Розглянуто особливості формування оцінного забарвлення ситуації через вибір часово-аспектуальних та модальних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. В українській граматичній традиції дієслово має розгалужений комплекс морфологічних категорій, серед яких основними вважають категорії *виду*, *аспекту*, *часу способу*, *стану*, *особи*, *числа* та *роду*, що мають різні класифікаційні маркери. До основних категорій дієслова англійської мови відносять *час* (англ. *tense*), *аспект* (англ. *aspect*), *стан* (англ. *voice*), *спосіб* (англ. *mood*) та *особу / число* (англ. *person / number*). Категорія виду українського дієслова відрізняє українську граматику від англійської, проте вона співвідноситься з *категорією аспектуальності*.

Категорія виду (доконаного й недоконаного) посідає провідне місце в системі дієслівних категорій української мови, відображаючи семантику завершеності чи тривалості дії, що вирізняє власне українську систему дієслівних категорій від англійської. Вид демонструє, чи дія є цілісною, чи обмеженою в часі (доконаний), чи нецілісною, що триває або повторюється (недоконаний). **Доконаний вид, як відомо**, позначає дію, що має завершення, результат або межу, а недоконаний – дію, що триває, повторюється або не має чіткої межі завершення. Крім того, виокремлюють корелятивні за видом дієслова, одновидові та двовидові. В англійській граматиці використовують поняття аспектуальності для позначення категорії виду.

Категорія аспектуальності англійського дієслова вказує, як дія зреалізовується в часі: (1) як процес, що триває чи (2) як завершена дія. В англійській мові саме *аспект* виражається граматичними категоріями, що впливають на вибір часу та форми дієслова. До основних аспектів англійського дієслова вналежнюють такі: (1) *Progressive / Continuous* (тривалий), що характеризує дію як процес, що триває в певний момент часу (напр.: *I am writing a letter*); (2) *Perfect* (доконаний): омовлює дію, що завершилася до певного моменту або має зв'язок із цим моментом (напр.: *I have written a letter*); (3) *Simple* (простий): його використовують для презентації фактів, звичок або дій, які відбуваються регулярно, без акценту на тривалості чи завершеності (напр.: *I write letters every day*); (4) *Perfect Continuous* використовують для актуалізації двох аспектів, що дає змогу

змодельовати граматичне значення тривалості дії, яка завершилася незадовго до моменту мовлення про неї або все ще триває (напр.: *I have been writing for an hour*).

Порівняння показує, що завдяки видовій системі українська мова має інтегрований механізм вираження значення *завершеності / незавершеності* дії. Водночас в англійській мові розвинулася *розгалужена система аспектуально-часових форм* на основі використання допоміжних дієслів та аналітичних конструкцій, що й відрізняє її від синтетичних засобів української мови.

В англійській мові немає, як вже наголошувалося, і *категорії роду*, оскільки минулий час та форми умовного способу формуються однаково незалежно від статі суб'єкта (англ. *he wrote – she wrote*): **в англійській мові категорія роду редукувалася**. Як зазначають мовознавці [26, с. 178–180], *англійська система дієслова є морфологічно нейтральною щодо гендерних ознак, а відмінності виражаються лише на рівні займенникової системи (he – she – it)*. Щоправда, і в українського дієслова вона реалізується лише в окремих формах, зокрема минулого часу, умовного способу; у формах дієприкметника актуалізуються форми чоловічого, жіночого й середнього роду. Саме **рід становить специфіку слов'янських мов**.

Для англійського дієслова *не характерне й дієвідмінювання*, натомість дієслова української мови змінюються за особами (1-ша, 2-га і 3-тя особи) у формах теперішнього й майбутнього часів за двома дієвідмінами. В українській мові відсутня чітка система правильних і неправильних дієслів (винятків не багато). Натомість в англійській мові чимало неправильних дієслів, що мають особливі форми минулого часу й дієприкметника минулого часу (Past Participle). Особові форми англійського дієслова виражаються в основному через допоміжні дієслова.

Категорія особи й числа належать до міжрівневих граматичних категорій дієслова, оскільки визначає зв'язок предикативної дії з її виконавцем. В українській мові категорія особи реалізується у формах теперішнього та майбутнього часу, а також наказового способу – у трьох особах однини й множини. Ця категорія має виразну морфологічну реалізацію, що засвідчує синтетичний характер української дієслівної системи. **В англійській мові категорія особи й числа презентована, як наголошувалося, децю обмеженіше**. У сучасному дієвідмінюванні збереглося лише часткове маркування – закінчення *-s* у 3-й особі однини теперішнього часу (*he/she/it works*), а решта форм інваріантні [26, с. 164–165; 39, с. 147–149]. Категорію числа простежуємо головню в протиставленні 3-ї особи однини та множини (англ. *he works – they work* / укр. *він працює – вони працюють*) [28, с. 200–202]. Як показують корпусні дослідження, *англійська система тяжіє до морфологічної редукації категорії особи й числа* [31, с. 199–201]. В українській мові дієслівні закінчення містять необхідну інформацію про особу й число.

Українське дієслово може виражати три основні **часові форми**: теперішній, минулий, майбутній (проста і складена форми), хоча в академічній граматиці виокремлюють і додаткові її форми. Теперішній час презентує процесуальність недоконаного виду, а доконаний – реалізується лише в минулому й майбутньому часі. Така *видо-часова взаємозумовленість є специфікою слов'янських мов, зокрема української*. Англійська мова також вербалізує відповідні часові форми: виокремлюють

прості форми *теперішнього* (англ. *present*) та *минулого* (англ. *past*) часу, а майбутній час виражається аналітично – за допомогою модальних дієслів (*will, shall, be going to*). Для англійської мови характерна система складених часових форм, зокрема таких, як *Continuous, Perfect, Perfect Continuous*, що не мають прямих аналогів в українській мові. Англійська мова активно використовує допоміжні дієслова (напр.: *to be, to have, to do*) для утворення не лише часових форм, але й форм множини, заперечних конструкцій тощо. Англійська мова має чіткий поділ на дієслова стану (*stative verbs*) та дієслова дії (*dynamic verbs*), що впливає на їх використання в певних часових формах. Система англійського дієслова не стільки темпоральна, скільки аспектуальна, адже часові значення тісно переплетені з аспектуальними формами, про що вже йшлося.

Категорія стану (англ. *voice*) відображає співвідношення між дією та її учасниками, передусім суб'єктом й об'єктом. В українській мові традиційно виділяють *активний, пасивний і зворотно-середній* дієслівні стани. Хоча існують й інші думки, про що йшлося раніше. В англійській мовній системі ця категорія здебільшого зводиться до протиставлення *активного й пасивного станів* (англ. *active – passive voice*). Пасивні форми утворюються за допомогою допоміжного дієслова англ. *to be* (укр. *бути*) та дієприкметника минулого часу (англ. *Past Participle*) (англ. *is written, was built* / укр. *написано, побудовано*). Деякі дослідники виокремлюють також *медіальні конструкції*, де англійське дієслово формально активне, але семантично наближається до пасиву (англ. *This book sells well* / укр. *Ця книга продається чудово*) [39, с. 159–161].

В українській граматиці *показовими є перехідні моделі*, у яких пасивну форму використовують для вербалізації значення що, вказує на відсутність відповідальності особи за дію або приховування джерела дії (укр. *було зроблено* / англ. *it was decided*). Як відомо, пасивні форми поширилися в українському мовленні через процес зросійщення, асимілятивний вплив російської мови, у якій ці конструкції переважають. Натомість для української мовної свідомості більш характерні конструкції активного стану, які сьогодні, коли українська мова поступово позбавляється від російської асиміляції, «повертаються». Поширеною є думка, що зазначене пов'язане з ментальністю українців, оскільки для їх буття характерна активна, а не пасивна діяльність. Отже, хоча пасивні конструкції в українській мові й існують, але активний стан більш природний для мовлення українців. Зауважмо, що пасивні дієслівні форми української мови формуються й аналітично (дієслово-зв'язка *бути* + дієприкметник), і синтетично – за допомогою дієслів на *-ся* (укр. *будується, читається*). Зворотно-середній стан, що поєднує ознаки активності та пасивності, науковці розглядають як перехідну форму, здатну «відтіняти» оцінне ставлення мовця до дії. Форми зворотно-середнього стану утворюють лише від перехідних дієслів за допомогою афікса *-ся* (укр. *одягати, листуватися, сердитися*).

Категорія способу (англ. *mood*) презентує ставлення мовця до висловлюваної дії чи стану, визначаючи її модальні значення, як-от: реальність, можливість чи бажаність. В українській мові сьогодні виокремлюють *умовний (кон'юнктив) та наказовий (імператив)*. Умовний спосіб виражає гіпотетичні ситуації, бажання чи припущення, а наказовий – здебільшого волевиявлення мовця та спонування. В англійській мові категорія способу має дещо інше функційне навантаження. *Наказовий* (англ.

imperative) виражає спонування, а *умовний* (англ. *subjunctive*) функціонує для вираження нереальних, бажаних, гіпотетичних або контрфактичних ситуацій і зберігається також у *формульних виразах* (англ. *God save the Queen!* / укр. *Хай Бог береже королеву!*, англ. *Long live freedom!* / укр. *Хай довго живе свобода!*) [39, с. 155–158; 26, с. 173–176]. Корпусні дослідження показують, що англійський *subjunctive* поступово витісняється аналітичними конструкціями з модальним дієсловом англ. *should* (укр. *варто*) або формами індикатива (англ. *I suggest that he should go / goes* / укр. *Рекомендую, щоб він пішов*), але він зберігає значення об'єктивованої оцінки. *Зіставний аналіз показує, що українська система способу орієнтована на морфологічну експліцитність, а англійська – більш тяжіє до синтаксично-аналітичної реалізації*.

У системі дієслова важливе місце належить *нефінітним формам*, що поєднують ознаки дієслова та інших частин мови. В українській мові до них відносять *інфінітив, дієприкметник і дієприслівник*. Інфінітив позначає дію в загальному вигляді без указівки на особу, число, час чи спосіб. Дієприкметник, що відомо, поєднує дієслівні та прикметникові властивості, беручи участь у творенні пасивних й активних конструкцій, а дієприслівник – дієслівні та прислівникові характеристики, виражаючи додаткову дію при основній. Наголосимо, що в українській мові є особливий клас інфінітивних форм, які номінують *демініутивними*. Їх виокремив ще О. Потебня. Це, напр., *істоньки, спатоньки*. Звичайно, вони обмежені сферою функціонування: переважно їх актуалізують під час спілкування матері з дитиною, мовленні дітей, в українському фольклорі. Проте ці форми унікальні для мовлення українців: вони мають великий оціно-експресивний потенціал, актуалізуючи переважно емоційну оцінку в інтимізувальному мовленні. Подібних форм англійська мова не має. Такі демінутивні інфінітивні форми – це зменшено-пестливі форми, що формують окремішність граматичної категорії. У цьому разі простежуємо зіткнення різних категорій, оскільки, як наголошувалося, інфінітив називає дію узагальнено, а демінутив – це зменшено-пестлива форма слова (практично кожної частини мови), що використовується для передачі зменшеної величини або ніжності, вияву емоцій, хоча в іменниках може презентувати значення зневаги, насміху, глуму.

В англійській мові нефінітні форми презентовано також *інфінітивом* (англ. *to write* / укр. *писати*), *дієприкметником* (англ. Participle I та Participle II: *writing, written* / укр. *дієприкметник I та дієприкметник II: пишучий, написавший*) і *герундієм* (англ. *writing* / досл. укр. *писання*), що поєднує ознаки дієслова та іменника [39, с. 1283–1290; 26, с. 181–184].

Між українським і англійським дієсловом є відмінності й у спроможності виконувати відповідні синтаксичні функції. Якщо українське дієслово може актуалізувати абсолютно всі синтаксичні функції, то в англійській мові синтаксична роль дієслова більш чітко розмежована. Див. зображення категорійних ознак українського і англійського дієслова (Схема 1).

Отже, загальний порівняльний огляд морфологічних категорій дієслова української і англійської мов дає змогу простежити їх типологічну специфіку. Дієслова української і англійської мов мають низку спільних категорій, насамперед таких, як час, спосіб та особа. Проте українська мова відрізняється наявністю категорій виду та роду, а англійська виділяється категорією аспекту, системою складних часових форм та унікальністю правильних і неправильних дієслів. Попри належність

Схема 1. Граматичні категорії дієслова в українській і англійській традиції

української та англійської мов до різних морфологічних типів, обидві системи використовують арсенал категорій дієслова для можливості моделювання об'єктивних і суб'єктивно-оцінних граматичних значень, про що йтиметься далі.

Важливою типологічною відмінністю є також різний ступінь морфологічної вираженості категорії особи й числа: українська мова зберігає розгалужену систему синтетичних особових закінчень, тоді як англійська переважно спирається на аналітичні засоби та має тенденцію до їх подальшої редукції. Категорія стану в українській мові охоплює активні, пасивні й зворотно-середні конструкції, тоді як в англійській мові вона реалізується у вигляді активних і пасивних структур із можливістю формування медіальних значень за рахунок лексико-граматичних засобів.

Нефінітні форми обох мов демонструють складний функційний потенціал, однак українська система вирізняється наявністю демінутивних інфінітивів, що формують специфічні оцінні відтінки й не мають прямих відповідників в англійській мові. Англійський герундій та інфінітив у різних синтаксичних позиціях також виконують оцінні функції, зокрема через можливість кодувати ставлення мовця до дії або її результату.

Висновки. Фрагментарно-аспектуальний огляд дієслівних категорій української і англійської мов демонструє їх спільні й відмінні риси. Домінують подібності, відмінностей набагато менше. Вони пов'язані з реалізацією категорії виду, аспектуальності й роду. Однак є відмінності у виявленні ознак зазначених ключових категорій, способів їх вербалізації щодо актуалізації національно специфічних форм, а також особливостей валентності, синтаксичної реалізації.

Отримані результати засвідчують, що *морфологія дієслова* в обох мовах не лише окреслює їх структурну організацію, але й визначає параметри формування оцінного значення. Морфологічні категорії, їх взаємодія та синтаксична реалізація створюють підґрунтя для формування позитивних, негативних або модально нейтральних смислів, що дає змогу розглядати дієслово як один із ключових носіїв аксіологічного потенціалу.

Перспектива дослідження полягає в необхідності виявлення того, які саме морфологічні параметри найбільшою

мірою сприяють конструюванню оцінних інтерпретацій у сучасних українському та англійському дискурсах.

Література:

1. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. Київ: Наук. думка, 1988. 256 с.
2. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ: Наук. думка, 1971. 313 с.
3. Русанівський В. М. Дієслово – рух, дія, образ. Київ: Рад. школа, 1977. 109 с.
4. Городенська К. Морфологічні, аналітичні та синтаксичні дієслова в семантико-граматичній концепції частин мови І. Р. Вихованця. *Грамматика слова і граматика мови*: зб. наук. пр., присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора, члена-кореспондента НАН України, завідувача відділу граматики та історії української мови Інституту української мови НАН України І. Р. Вихованця / укл.: А. Загнітко (наук. ред.) та ін.]. Донецьк: Дон УНУ, 2005. С. 42–55.
5. Ярошевич І. Взаємозв'язок граматичних категорій дієслова в науковому доробку В. М. Русанівського. *Мовознавство*. 2024. № 1. С. 63–69.
6. Вихованець І. Дієслівно-іменниковий граматичний тип української мови. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 3–10.
7. Мельник І. А. Транспозиційна граматики українського дієслова: монографія. Луцьк: Надстир'я, 2015. 476 с.
8. Городенська К. Морфологічні категорії дієслова у традиційних і нових семантико-граматичних вимірах. *Мовознавство*. 2024. № 1. С. 39–47.
9. Симонова К. Граматичні категорії дієслова: основні підходи до вивчення. *Українська мова*. 2012. № 2. С. 34–44.
10. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова: моногр. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. 397 с.
11. Загнітко А. П. Дієслівні категорії в синтагматиці і парадигматиці. Київ: НМК ВО, 1990. 132 с.
12. Загнітко А. П. Система і структура граматичних категорій дієслова. Київ: НМК ВО, 1990. 51 с.
13. Загнітко А. П. Структура та ієрархія валентних значень дієслова. Київ: НМК ВО, 1990. 64 с.
14. Загнітко А. П. Категорія стану в системі граматичних категорій дієслова. *Українське мовознавство*. 1990. Вип. 17. С. 77–84.
15. Загнітко А. П. Аналітизм у системі дієслівних категорій. *Мово-*

- знавство. 1993. № 1. С. 25–32.
16. Загнітко А. Внутрішньореченневий статус дієслівності. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. на пошану професора Катерини Городенської з нагоди її 60-річчя / відп. ред. Г. І. Мартинова та ін. Черкаси, 2009. Вип. 8. С. 82–92.
 17. Ярошевич І. А. Терміни на позначення дієслова, його форм і категорій в українській мові. *Наукові записки*. Філологічні науки. 2006. Том 60. С. 72–78.
 18. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Київ, 2004. 398 с.
 19. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк, 1996. 435 с.
 20. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947–1953 pp.). Київ : Темпора, 2012. 664 с.
 21. Возний Т. М. Словотвір дієслів в українській мові у порівнянні з російською та білоруською. Львів: Вища шк., 1981. 187 с.
 22. Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: моногр. Вінниця: СПД Главацька, 2011. 636 с.
 23. Городенська К. Перше зіставне дослідження дієслівних систем (Іваницька Н. Б. Дієслівні системи української та англійської мов: парадигматика і синтагматика: [монографія] / Н. Б. Іваницька. Вінниця: СПД Главацька, 2011. 636 с.). *Українська мова*. Київ, 2012а. № 3. С. 156–161.
 24. Космеда Т. А., Халіман О. В. Явище прецедентності в аспекті граматики оцінки (на прикладі аналізу граматичного значення минулого часу). *Лінгвістичні студії*. Донецьк, 2013. Вип. 26. С. 36–40.
 25. Berry R. *Doing English Grammar: Theory, Description and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 238 p.
 26. Huddleston R., Pullum K. G. *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002. 1860 p.
 27. Booij G. *The Grammar of Words. An Introduction to Morphology*. Oxford: Oxford University Press, 2012. 360 p.
 28. Carter R., McCarthy M. *Cambridge Grammar of English. A Comprehensive Guide. Spoken and Written English. Grammar and Usage*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 973 p.
 29. Dixon R. M. W. *A Semantic Approach to English Grammar*. Oxford: Oxford University Press, 2005. 410 p.
 30. Katz G. Manner modification of state verbs. *Adjectives and Adverbs: Syntax, Semantics, and Discourse* / L. McNally, C. Kennedy (eds.). Oxford: Oxford University Press, 2008. P. 220–248.
 31. Biber D., Gray B. Nominalizing the verb phrase in academic science writing. *The Verb Phrase in English: Investigating Recent Language Change with Corpora* / B. Aarts et al. (eds.). Cambridge: Cambridge University Press, 2013. P. 99–132.
 32. Palmer F. R. *Modality and the English Modals*. London: Longman, 1979. 250 p.
 33. Carretero M. The role of evidentiality and epistemic modality in three English spoken texts from legal proceedings. *Perspectives on Evidentiality and Epistemic Modality* / J. I. Marín-Arrese (ed.). Madrid: Editorial Complutense, 2004. P. 25–62.
 34. Morita J. Corpus-Based Research into Verb-Forming Suffixes in English: Its Empirical and Theoretical Consequences. *Proceedings of CLIB*. Sofia, 2022. P. 89–97.
 35. Felices-Lago Á. Reformulation of the domain-level semantic pattern of axiological evaluation in the lexicon of English verbs. *Hermes*. Aarhus, 2003. № 30. P. 179–198.
 36. Hunston S. Patterns, constructions and local grammar: a case study of 'evaluation'. *Applied Linguistics*. Oxford, 2019b. Vol. 40. Issue 4. P. 567–593.
 37. Hidalgo-Downing L. Grammar and Evaluation. *The Encyclopedia of Applied Linguistics* / C. A. Chapelle (ed.). December 2015. URL: <https://doi.org/10.1002/9781405198431.wbeal1471> (accessed: 13.11.2020).
 38. Hidalgo-Downing L., Pérez-Sobrino P., Filardo-Llamas L., Maíz-Arévalo C., Núñez-Perucha B., Sánchez-Moya A., Williams Camus J. T. A protocol for the annotation of evaluative stance and metaphor across four discourse genres. *Revista Española de Lingüística Aplicada/Spanish Journal of Applied Linguistics*. Amsterdam, 2024. Vol. 37. Issue 2. P. 486–517.
 39. Quirk R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. *A Comprehensive Grammar of the English Language*. London: Longman, 1985. 1779 p.
 40. *Longman Grammar of Spoken and Written English* / D. Biber, S. Johansson, G. Leech and others. London: Longman, 2002. 497 p.
- Kosmeda T., Kovtun O. Generalized Characterization of the Morphological Categories of the Verb in Ukrainian and English: Common and Distinct Features**
- Summary.** The article presents a fragmentary-aspectual comparative and contrastive analysis of the morphological categories of the verb in Ukrainian and English. The categories of tense, mood, voice, person, and number common to both languages are interpreted, and key differences are identified that are associated with the categories of aspect and gender in Ukrainian, which have no direct counterparts in English, where the system of analytical aspectual-temporal forms plays a leading role. A tendency toward morphological reduction of personal forms in English is traced against the background of the synthetic inflectionality of the Ukrainian verb; the specificity of the category of voice and the functioning of active, passive, and reflexive-middle constructions are characterized. Non-finite forms are also examined, including a class unique to the Ukrainian system – diminutive infinitives with a pronounced evaluative-expressive potential – correlated with the English infinitive, participles, and the gerund, which highlights the typological distinctiveness of the Ukrainian verbal system. The relevance of the study is determined by the need to describe morphological mechanisms of evaluation formation on the material of typologically different languages. The verb is traditionally regarded as the core of the predicative structure and is considered one of the most dynamic means of verbalizing axiological meanings and senses. The comparative and contrastive approach makes it possible to delineate common and distinct morphological means of modeling verbal evaluative meanings and senses, and also contributes to identifying the potential of verbal categories in expressing subjectively modal and pragmatically marked morphological constructions in contemporary speech. The prospects of the study are seen in expanding the possibilities of axiological analysis of verbs within the parameters of discursive variability, in particular in literary, media, academic, and colloquial discourse, as well as through the use of corpus methods to refine the frequency, contextual, and functional characteristics of evaluative structures. The results obtained provide a foundation for contrastive, cognitive-grammatical, and translation studies and contribute to the formation of a comprehensive model of the functioning of verbal categories within the contemporary linguo-axiological paradigm.
- Key words:** verb, morphological category, Ukrainian language, English language, evaluative potential, comparative and contrastive analysis.
- Дата першого надходження рукопису до видання: 13.11.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 11.12.2025
Дата публікації: 31.12.2025